

Otthonos idegenség

(Balla Zsófia: A darázs fészke)

„A darázs fészke az, amiben élünk,
és talán egész Kelet-Közép-Európára érvényes a mai napig.”

Az 1993-ban Kolozsvárról Budapestre áttelepült Balla Zsófia verseskötetei után 2019-ben összegző igényű esszékötettel jelentkezett, amelybe az életmű fontosnak ítélt írásait úgy válogatta össze, hogy az olvasó képet kapjon mindarról, amit a világról, hazáról, szülőföldről, barátságáról, művészetről, hitről, szabadságról, életről, halálról gondol. A *darázs fészke* négy évtizedet átfogó, négy ciklust tartalmazó, 42 esszéből álló kötet; legkorábbi írása 1978-ból, legkésőbbi pedig 2019-ből való, a személyes emlékezés ideje pedig még ennél is tágabb: az ötvenes évektől ível máig. A 70. életévét betöltő költő (*Ki hetvenkedhet*) fontosnak tartja az emlékei átadását az ifjabb generációknak, s egyben emléket állít a számára kedves barátok, kortársak számára is, az ismertek és elismertek mellett olyanoknak, akiket a mai irodalmi kánon nem becsül eléggé (Áprily Lajos, Jékely Zoltán, Székely Magda, Kertész Imre). Nem csupán a magyar irodalomról való tájékozottsága, hanem a világirodalomban való jártassága, festészeti, színházi és zeneművészeti érzékenysége és tudása is átsejlik az íráson. Irodalmi-esztétikai mércéjéhez útmutatóul Arisztotelész, Kant, Montaigne, Goethe, Ernesto Sabato és a magyar újholdasok ízlésgényét igazítja. Arany, Babits, Radnóti és Nemes Nagy Ágnes nyomdokain haladva hisz abban, hogy „Noha más az irodalom és más az erkölcs, az esztétikai imperatívusz mélyén feltűnik a morális parancs” (265–266).

A kötet összegző igényű műfajjelölő alcíme, az „értekező líra” (Szilágyi Júlia kifejezése) jól tükrözi a mives igényességet, s hogy itt mindvégig egy költő beszél. Ugyanakkor az írások, elmondott beszédek sokféleségét igazolja, hogy van köztük könyvajánló (*Az ízlés homeopátiája*), színházi élménybeszámoló (*Az én színházam*), vallo-

más („*És minden ige fölöttem lebeg*”), verselemzés (*Versajándék*), esztétikai összegzés (*A forma etikája*), netnapló (*Egy hét a Literán*), portré (*Vas István pillantása rajtunk*), díjátadó és székfoglaló beszéd (*A Vers Hazája*), levél (*Levélkamra*), epitáfium (*Lengyel Balázs sírkövére*), sőt receptúra is (*Szerelmes vineta*, *A padlizsán átváltozása*). De megtudhatjuk azt is, hogy a szerző kinek állítana szobrot, mit tanult Nemes Nagy Ágnestől, vagy mit jelent számára „Duna-menti népnek lenni”. A személyes életútról szóló részekben az alapmagatartás az elfogadás, a megértésre való törekvés, a szelíd derű, míg a közéletiséget érintő írásokban a bátor kritikai attitűd is megnyilvánul. Balla Zsófia munkái így nem csupán elvont fejtegetések, hanem társadalmi problémákat is fessegető írások, hiszen megnyerő szolidaritással szólal fel mindenfajta kirekesztés ellen, legyen az politikai, esztétikai vagy nyelvi. Egy-egy példa mindegyikre: „a népiek tábora az utóbbi két évtizedben nem az irodalmilag és morálisan is nagy szerzőket emelte zászlajára (Kóst, Dsidát pl.), hanem – egy politikai megrendelésnek megfelelően – szélsőségesen jobboldaliakat. Azon az irodalmi fertályon alig tiltakozott valaki Wass, Tormay vagy Nyíró – politikai! – rehabilitációja ellen” (187–188). „A kánonképzés hibája az, hogy világunk üres celeb-imádatához idomul, sokszor rossz ízléssel kötelezően tisztelendővé üt bizonyos életműveket” (184). „Miért utasítja el, miért nem érzi inkább nyelvi változatosságnak a honi nagyközönség a *murok*, *potyoló*, *mánus*, *vineta*, *csiklint*, *csicsonka*, *málnavész* szavakat?” (205) „Miért tűnik magyarabbnak a német *klopfoló* és az egész németből származó, ma már polgárjogot nyert háztartási eszköztár (*spájz*, *sámli*, *eszécjg*) [...], mint a vajdasági, erdélyi, felvidéki magyar nyelv?” (207) Ez utóbbira konkrét példát is hoz Bodor Ádámra hivatkozva, mikor az Erdélyben publikált prózai művek magyarországi kiadásakor a szerkesztő a tájnyelvi szavakat „magyarra” cserélte (*A Vers Hazája*).

A kötet meghatározó élménye az utazás, legyen az emlékek vagy műalkotások szárnyán repítő, vagy valóságos helyváltoztatással (Kolozsvár, Budapest, Graz, Zug) járó. Az emlékező útirajz egyik szép lírai elemekkel átszótt példája a Kolozsvárról 1980-ban még utoljára utazást tehető költő soproni „nyugatélménye”: „Sopronból ó utcák és terek fénytört darabjai maradtak meg emlékezetemben, kissé szépiaszínú, törmelékes képek, másnapos akváriumban. Villogó boltok, fakeretes bejáratok, vakító rézcukrászdák. A füstüvegek is barna-fehér színekben fénylenek. Milyen elegáns – hencgtem egy vidéki gondolatban. Egykor majd nálunk is lesznek ilyenek” (95). A múltba néző visszatekintések segítenek a megértésben, amely mindig csak saját közegünkből kilendülve, más tájakhoz, sorsokhoz viszonyítva lehet a miénk: „A grazi forró nyári estében, a Stallbastei mögött felgyújthatatlanul szállong a múlt. Villognak és vakítanak a szentjánosbogarak. Távolítok és közelítek. Próbálok megtudni, miért szenvedek attól, ami egykor hozzám tartozott. Szeretném tudni, mi volt szép és normális Kelet-Európában” (*A kettészelt jelen* [47–48]).

Ujlaki Csilla

(1965, Tapolca): Pécsen végzett magyar–orosznakon, az ELTE-n tett pedagógus szakvizsgát. A győri Kazinczy Ferenc Gimnázium magyartanára.

Máskor a 2000-es évek budapesti életképe válik társadalmi látteletté és saját életet érzékelítő megvilágosodássá: „Kifelé menet vetek egy pillantást a hajléktalanok rögtönzött bolhapiacára. A pléden koszos kék üvegtál. [...] A szomszéd kávéházban villognak a nyerőgépek. A szemközti szolárium ajtajában nyiszlett tinik pőfékelnek. Kigyúrt, hurkás tarkójú pasas veti hátát a nyitott ajtónak, fölötte kék betűk cikáznak. Kaput nyitok. Megcsap a zsúfolt kukák gőze. Búg velem a lift, kivilágított kompótos üveg. Virágaimat megvilágítja a kiszűrődő méz-szín. Apró minták, indák fonták be, nőtték be napomat. A tömör semmi eltorlaszol saját életemtől” (75–76).

Felvetődhet a kérdés, hogy a kötet írásainak mozaikdarabkái összeilleszthetők-e naplóvá? Helyenként a szerző ellenállása mutatkozik meg, hiszen úgy érzi, a naplóból pont az a „szégyentelenség” hiányzik, ami kíméletlenül őszintévé tehetné a műfajt: „A naplóírás műfej. Egy másik én-t növeszték, egy nyilvánosságnak szánt én-t. [...] A naplóírás semmi másból nem áll, mint kelepccék kerülgetéséből, kérdésből, és valamely rossz lelkiállapot, egy elpattant gumibelső tapogatásából” (*Egy hét a Literán – netnapló* [56]). Máskor mégis hisz benne: „Te tudod, hogyan itatják át egymást a történetek. Miként tapadnak egymáshoz dátumok, véletlen egybeesések, vízjelek, poharak gyűrűző nyomvonalai. Te ismered a lassú ceruzamozgást, amely kiadja majd az arcot” (*Levélkamra – Balassa Péternek, Budapest* [357]). Az időrendiséget nélkülöző, inkább koncentrikus körökben táguló-gazdagodó, zeneműszerűen építkező, négyteteles könyvet olvasva mégis érezhető, hogy a klasszikus értelemben vett napló szándékai működtetik, hiszen a legfőbb tét az identitás keresése és megtalálása: „Vajon megtudom-e ezen az úton, ki voltam és mivé lettem? Hogy kivé tesz az emlékezés?” (*A kettészelt jelen* [41]); „Ahogy a ló szorítja vemhes hasára a fejét, a csikó rugdalózását hallgatva, úgy hajlanék én is múltam rugózásaira. Igyekeznek kitudni, miféle darabokban voltam szereplő és ki maradt életben” (*Egy hét a Literán* [66–67]). Az önértés hosszú, küzdelmes és elágazásokkal teli folyamatába is beavat bennünket *A Vers Hazája* című székfoglaló beszédének 2003-as összegzésében: „Életem egy része azzal tel el, hogy azt kerestem, kihez tartozom – ugyanakkor próbáltam elhárítani, hogy egy-egy csoport, irányzat, párt vagy kisebbség kisajátítson, mint dísz-erdélyit, dísz-zsidót, dísz-liberálist, női kvótát, bármit” (177). Végül eljut a válaszig: „KI VAGYOK ÉN? Máramarosi, sokgyermekes, végül Auschwitzban elpusztított falusi zsidók unokája, onnan visszatért és kommunizmusban hívó, majd abban mélyen csalódott szülők gyermeke. Egy bátor és jellemes tanár-anya és egy korán meghalt íróapa zeneiskolás lánya. 16 évesen debütáló erdélyi költő” (172).

De mit is jelent erdélyinek lenni? Mi jelenti a hazát? A szülőföld, a nyelv, a vers, a kötődéseink? Mit jelent ingáznai két haza, itthon és otthon között? „Két szárnyam, két kezem, két fülem, két városom van – és a jobbik eszem. Harmadiknak pedig az egyensúlyi részek: a szájam, a szívem, és mindaz, amiből csak egyet adott a boldogulásomra az Isten” (23) – írja a kötet címadó első esszéjében. A kötet címére is itt kapunk magyarázatot: „A kettős életemre vonatkozó kérdegetés mintha darázs-fészkekbe nyúlna. Szokatlanul nehezemre esik erről beszélni” (11). Oka lehet ennek az a bűntudat, amit sokszor az anyaországi magyarok értetlensége és messianisztikus Erdély-értelmezése kelt benne (lásd: történet a nőgyógyászról). Kertész Imre – a holokauszt-

félreértő hamis illúziókra felhívó – gesztusával állítható párhuzamba ez a magatartás, amely a tények helyett mítoszokat, kultuszokat gyárt. Szorosan ehhez tartozik a tárgyiasítás, amikor muzeálissá tesszük a még élő: „Látogatóink számára egyfajta Erdély-múzeumban léptünk fel, az obligát Hargita, a fenyők és csergék, korondi korszok között magunk is kiállítási tárgyként, az elnyomatásban hősiessen helytálló, erdélyi házigazda szerepében – miközben életünket minden vonatkozásban csődnek érzékeltük” (*A Vers Hazája*, 169). Ugyanakkor *A darázs fészke* cím utalhat arra a művészeteszményre is, amely meghatározza Balla Zsófia esztétikai mércéjét. Talán nem véletlen a „csíp” szó használata Bartók *A csodálatos mandarin* című balettjére utalva: „Disszonanciái belecsípnek a bőrünkbe, fájdalmasan perzselik a megváltó, feloldó szakaszokig, zenei mondatokig: lekötöz, majd szabaddá tesz, felröpít, eloldoz” (*A kettészelt jelen* [37]).

A „kettős kötődés” helyett a szerző jobban szereteti az „otthonos idegenség” oximoron megnevezést, ami magában rejti, hogy a megérkezés nem csupán megértés, de elfogadás is egyben („Ott vagyok boldog, ahol éppen, elegyítve a másik város enyhén sajgó hiányával. Veszteség és ígélet” [23]). Jól tükrözi ezt az életérzést a borítón megjelenő ablak („Ablakunk minden pórusunk” – idézi Illyést) kettős színvilága: a zöld és a sárga, amely színek mélyebb megvilágítást kapnak a *Fű* című esszé emlékezésében: „A legzöldebb gyeper 1975 májusában nőtt a kolozsvári Rádióstúdió körül. Harsány diszkózöld, tele sárga napocskákkal. Abban az évben, a melyben a gyermekem meghalt, az én életem is fél órán múlt – igazi életben maradás és feltámadás után – ez a pázsit mutatta: a világ él, és én is élek benne. Ilyen színű az, ami zöld, így süt a Nap, így fénylik a pitypang, ilyenek a nyírfák ebben a szélben, kint, szemközti az íróasztalommal. Minden nap újra sarjadok ezután” (27). („Egy vaslábásban sárga fű virít” – juthat eszünkbe József Attila.)

„Minden megvan. És minden elveszett” (21). Az Ottlikot idéző első mondathoz adott második ellenére Balla Zsófia soha nem sirat, soha nem kesereg, hanem a figyelmes látás és a vívódó töprengés révén megérteni próbál. A másságban a hasonlóságot, a kulturális sokféleségben a lehetőséget, a kiszolgáltatottságban a mindnyájunkat összekötő azonosságot keresi. A nagy példaképről, Nemes Nagy Ágnesről is így ír: „Nem is tanulásként nevezném ezt a folyamatot, inkább úgy írnám le, hogy a közös pontokon azonosultam egy másik alakkal, Nemes Nagy esetében egy másik költővel, az érzelmeivel és tudatformáival” (*Mit tanultam Nemes Nagy Ágnesről?* [292]). „Új nagyság” azonban csak az lehet, aki „megállja az összevetést a régi mintákkal”. Klasszikus ízléssel hiszi, hogy a kultúra menthet meg minket – Babits szavaival szólva – a „barbár szelektől”, hiszen a legsötétebb diktatúra időszakában is a Magyarországról csempészett könyvek segítettek túlélni, mintát adni: „Versorok és könyvek az otthonaim” (28).

Megtudhatjuk tőle, hogy a figyelmes jelenlét sohasem meghatározni, markolni, birtokolni, csak simogatni, érinteni próbál, felfedezni az egyetlenben és mulandóban a sokfélést és a végtelent, az árnyalatok összjátékát: „Világértelem oszlopa a fű. A görög ligetekben – a fák közt – rövidszálú, sűrű, tömött. Nagy, füves tereken pásztorok, nimfák hemperegnek – így gondolom. Mohaszín ágytakaró a délutáni, mézszínű fényben. Smaragd fű, opálneonos fényben káprázató vakzöld: kiégeti a télben ázó retinát” (26). Nem csupán a Bibliától, Walt Whitmantól, Babittól József Attiláig fontos motívum, a fű válik

a megértő szemlélődés szimbólumává, hanem a víz is. Furcsa módon nem az utazások tenger- és folyóélményei jutnak eszébe először a vízről, hanem annak hiánya. A román diktatúra vízkorlátozása, mikor az alapvető emberi szükséglettől, a mindennapos fürdés lehetőségétől fosztattak meg az ott élők. A végkicsengés mégsem a keserűség hangja, hanem a tágitó humoré: „Életem minden korszakát fürdőhelyek és fürdőzések szegélyezik. De csak az érintett meg, amelyik forró zuhanyként ért. Amivel befürödtem. Könyvekben merülök el, megmártózom a képek látványában vagy a *Pisztráng-ötösben*. A fürdést nem lehet megúszni” (*Fürdők*, 55). A második kötet rész címe, *A Fényes háló* szintén az önmegértéshez segítő jelképpé válik: „Mindenki több szálon függ, zsinórok csomója, jobb esetben egy fényes háló, amely sokféle világ jelét fogja” (154). (Ismét nem tudunk nem gondolni Ottlikra.)

A kötet külön erényeként említhető, hogy az emlékezés mindig reflektív, elemző jellegű, egy pillanatra sem válik nosztalgikussá. Balla Zsófia egy interjúban így vélekedik erről: „A nosztalgia életveszélyes, giccse hajlamosít. És elszívja erőnket a megfigyeléstől. Bárhol éljünk, az ifjúkorra vágyunk, de nem biztos, hogy jól tesszük”¹. *A Szaturnusz bolygója* záró kötet rész utolsó, *Ki hetvenkedhet* című, 2019. januári írása nosztalgiamentesen, szelíd melankóliával és iróniával így búcsúzik tőlünk a folytatás ígérését is magában rejtve: „Nem álláskereső életrajzi vázlatot írok itt, ezért majd fejezetenként folytatom életem történeteit. Legközelebb a 75-ik, a 80-ik, 85-ik, 90-ik születésnapom alkalmából” (380). Úgy legyen, kedves Zsófia!

(Kalligram Kiadó, 2019)
Ujlaki Csilla

¹ BALLA Zsófia és KOVÁCS Flóra 2014. 09. 08. A veszteség értelme. In: *Tiszatáj*, <http://tiszatajonline.hu/?p=61047> (a letöltés ideje: 2020. 02. 18.)